

DE
VONK

EN

DE
VLAM

ZEN DOOR DE EEUWEN HEEN

Han van den Boogaard

Copyright © 2025 Han van den Boogaard
Copyright © 2025 Deze uitgave: uitgeverij Samsara, Amsterdam

Omslagillustratie: Marjon de Jong, illustratie is afkomstig uit haar kunstwerk 'Into Space'. Afmeting: 63,5 x 72,5 cm. Techniek: sumi-e, Japanse inkt op rijstpapier. Website: marjondejong.com

Vormgeving binnenwerk en omslag: Erik Thé, erikthedesign.com

ISBN 978 94 93394 35 3
NUR 739

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvuldigd zonder de uitdrukkelijke en schriftelijke toestemming van uitgeverij Samsara, Amsterdam.
www.samsarabooks.com

In deze tijd van kleine zielen,
van hypocrieten en demagogen,
zijn we al snel geneigd te vergeten
dat er wel degelijk grootsheid
en verhevenheid bestaan in de wereld,
en dat je leven wijden
aan het vinden en omarmen ervan
betekent dat je niet voor niets hebt geleefd.

R.H. Blyth

Inhoud

1. De maan in het meer — <i>Dogen</i>	11
2. Bedevaart — <i>Basho</i>	33
3. Vriend van maan en wind — <i>Ryokan</i>	75
4. Het geluid van water — <i>R.H. Blyth</i>	107
5. Met onzichtbare meesterhand — <i>Marjon de Jong</i>	137
6. Indra's net	163
Verantwoording	205
Dankwoord	217

1.

De maan in het meer

*eerste winterdag
Dogens koude hand
stopt niet met schrijven*

*De Weg leren kennen is jezelf leren kennen.
Jezelf leren kennen is jezelf vergeten.
Jezelf vergeten is ontwaken in alles wat bestaat.
Ontwaken in alles wat bestaat, is je lichaam en geest
en die van alle anderen loslaten.
Het loslaten van je lichaam en geest
en die van alle anderen laat geen spoor na
in dit spoorloze bestaan.*

In het vage licht van de vroege ochtend valt de sneeuw geruisloos uit de hemel. De kloostertuin verandert in een verstilde, bewegingloze zee. De bomen trekken hun witte jas aan. Hertensporen van de vorige dag verdwijnen onder de verse laag sneeuw. Ook de tijd lijkt langzaam stil te vallen. De schreeuw van een vogel weerklinkt gedempt tussen de heuvels achter het klooster. Even later vliegt dezelfde vogel op uit een van de bomen achter in de tuin. Even is hij nog zichtbaar, een zwarte vlek in een witte wereld. Dan lost hij op in de grauwgrijze hemel boven het klooster.

Het is de eerste winterdag van het jaar 1240. De abt, meester Dogen, warmt zijn handen aan de stoof in zijn kamer en ziet de vogel tussen de bomen verdwijnen. Niet alleen buiten is het stil. Ook de gebruikelijke kloostergeruiden zijn afwezig. Er loopt niemand over de houten vloeren van de lange gangen. Nergens wordt een deur dichtgedaan. Geen menselijke stem, hoe zacht ook, spreekt

of zingt of zucht. Het sonore geluid van biddende monniken lijkt hier nooit geklonken te hebben. Vrijwel alle bewoners zijn met winterreces of op bedevaart. Meester Dogen is bijna geheel op zichzelf aangewezen. Voorzichtig haalt hij een kom rijst van de stoof en overgiet die met de etensresten van de vorige dag. Terwijl de sneeuw in steeds dikkere vlokken naar beneden dwarrelt, denkt hij terug aan zijn moeder.

Hij herinnert zich haar lange zwarte haar en de zijden gewaden die ze droeg. De zachtheid ervan, de soepelheid waarmee zijn hand er overheen gleed als hij haar aanraakte. Het moment waarop ze hem vertelde dat de dubbele ringen rond zijn pupillen lieten zien dat hij een bijzonder kind was en dat zijn leven dat van vele anderen zou raken, maar dat ze als moeder van zo'n kind niet lang meer te leven had. Hij begreep niet wat ze bedoelde, maar desondanks geloofde hij dat het waar was wat ze zei. Hij herinnert zich haar laatste dag, toen hij acht was. Vóór ze stierf vroeg ze hem om monnik te worden. Kijkend naar het wierookstaafje dat naast haar sterfbed stond te branden, zag hij het laatste stukje van haar leven in rook opgaan. Dat was het moment waarop hij zich voor altijd bewust werd van de wankelheid van het leven en de onvermijdelijkheid van de dood. Vanaf die dag reisde de dood altijd met hem mee, waar hij ook ging, en besloot hij de weg van Boeddha te volgen en daarmee de dood te overstijgen. Drie jaar later kreeg hij van zijn voogd toestemming om in de leer te gaan in de Senko-tempel van het Shuryogon-klooster, aan de voet van de berg Hiei. Nooit meer zal hij de dag vergeten dat hij daadwerkelijk tot monnik werd gewijd: op de negende dag van de vierde maand van het eerste jaar van het Kempo-tijdperk was het zo ver en werden zijn haren afgeschoren.

Hij kijkt opnieuw naar buiten. Er is een harde wind opgestoken. De sneeuw komt nu in onhoorbare wervelingen naar beneden gevallen. Hij raapt wat brandhout van de vloer naast de stoof, doet het deurtje open en legt de stukken hout een voor een in het vuur. Dan pakt hij zijn etenskom en lepelt er met grote precisie de laatste rijstkorrels uit. Hij zet de kom op het tafeltje naast zich en legt zijn koude handen er even omheen. 'Vreemd', denkt hij. 'In mijn gedachten is ze nog steeds bij me. Nu, op dit moment, zit ik aan haar sterfbed. Nu, op dit moment, zie ik het wierookstaafje branden, hoor ik haar zeggen dat het haar grootste wens is dat ik monnik word. Dit moment omvat niet alleen alles wat ik zie en alles wat ik hoor, maar ook alles wat ik heb gezien en gehoord, en wat ik ooit nog zal zien en horen.'

Meester Dogen staat op en loopt naar zijn schrijftafel. Hij pakt een vel papier en steekt zijn penseel in de inkt-pot. Voorzichtig veegt hij het penseel af aan de rand van de pot. Dan schrijft hij:

Op de eerste dag van de winter, in de tiende maand van het eerste jaar van het Ninji-tijdperk, werd dit geschreven in het Kosho Horin-klooster.

Hij legt zijn penseel weer neer en staat op. Uit een kast in de hoek van de kamer haalt hij een olielamp tevoorschijn. Met een stukje brandhout steekt hij de lamp aan en zet hem op zijn schrijftafel. Dan begint hij weer te schrijven.

Zijn-tijd rust op de hoogste piek en ligt in de diepste diepte van de zee, en in de hemel daartussen. 'Zijn-tijd' betekent dat tijd zijn is. Alles wat bestaat, is tijd. De

sporen van de eb en vloed van de tijd zijn zo goed te volgen dat we er geen enkele twijfel over hebben. Maar ook al hebben we er geen twijfel over, we moeten niet denken dat we ze ook begrijpen. Je moet leren zien dat ieder ding, ieder levend wezen in deze hele wereld tijd is. Geen enkel object zit een ander in de weg, zoals geen enkele tijd een andere tijd in de weg zit.

Buiten klinkt een bel. Meester Dogen staat op, loopt naar zijn meditatiekussen en gaat zitten. Zoals iedere dag blijft hij twee uur onbeweeglijk zitten met neergeslagen ogen. Hij ziet de rieten mat onder zijn knieën, de rafels aan de rand ervan. Hij voelt de kou. Alle geluiden zijn verstomd, behalve het nauwelijks hoorbare zuchten van zijn ademhaling. Na enige tijd komen er geen woorden meer in hem op, geen ideeën en meningen meer die betrekking hebben op de dingen om hem heen. Hij verdwijnt in een ruimte die geen ruimte is en komt daar pas weer uit tevoorschijn als hij de conciërge buiten de grote bel hoort luiden, ten teken dat de meditatietijd voorbij is.

Het vuur in de stoof is bijna gedoofd. Meester Dogen wrijft in zijn ijskoude handen, staat op en legt nog twee stukken hout op de smeulende resten in de kachel. Hij besluit zijn dagelijkse ronde door het klooster te gaan maken. Veel zal er niet te zien zijn. Hij verlaat zijn verblijf en loopt de lange oostelijke kloostergang in. Na enkele passen loopt hij de keuken binnen. De hulpkok staat eenzaam aan het fornuis. Dogen vraagt hem of hij aan het eind van de middag de warme maaltijd kan komen brengen. De kok knikt en maakt een buiging. Dogen loopt verder en verlaat de keuken aan de zuidkant. Halverwege de gang slaat hij rechtsaf, en aan het eind van de gang nog een keer, de westelijke kloostergang in. Hij loopt langs de

wasruimte en kijkt naar binnen. Niemand te zien. Een stukje verderop, bij de ingang van de monnikenzaal, blijft hij even staan, maakt een buiging naar het grote Boeddhabeeld in het midden van de ruimte en loopt naar binnen. Hij vertraagt nu zijn pas, zoals de bedoeling is in de ruimte die voor de loopmeditatie gebruikt wordt. Bij de grote visvormige trom blijft hij staan en kijkt omhoog naar het enorme ronde trommelvel. Het komt hoogst zelden voor dat er niemand in de monnikenzaal is. Glimlachend pakt hij de grootste trommelstok en slaat er zo hard hij kan mee tegen de trommel. En nog eens. De twee klappen weergalmen als donderslagen door de zaal. Hij legt de stok weer terug en loopt door naar de rieten mat aan de voet van het grote beeld van Manjushri. Languit strekt hij zich voorover op de mat, kijkt naar het beeld en maakt opnieuw een buiging. Tenslotte loopt hij achteruit terug in de richting van de ingang, waar zijn zetel staat. Hij klimt de twee treden aan de voet ervan op en gaat zitten.

Terwijl hij rondkijkt, denkt hij terug aan zijn tijd in China. Op de tweeëntwintigste dag van de tweede maand van het tweede jaar van het Teio-tijdperk was hij samen met zijn leraar Myozen, die hem twee jaar daarvoor had erkend als koanmeester, op de boot naar China gestapt. Een paar dagen later had hij naar huis geschreven: "Na een reis van vele mijlen waarin ik de geestverschijning van mijn lichaam heb toevertrouwd aan de deining van de golven, ben ik eindelijk in China gearriveerd." Myozen vond al snel een klooster waar hij zich verder kon bekwaamen in het geven van koanonderricht, maar zelf moest Dogen langs vele meesters voordat hij zijn ware leraar vond. Als koanmeester was hij volleerd in het ontwijken van iedere logische gedachte en wist hij moeiteloos overeind te blijven in de verwarrende gesprekken die hij met

hen moest voeren om te laten zien dat hij geschikt was voor een voortzetting van zijn zenstudie. Eén zo'n gesprek herinnert hij zich nog woordelijk. Priester Ruyan van het zenklooster op de berg Jing vroeg hem: "Wanneer ben je aangekomen?"

Hij had geantwoord: "In de tweede maand van vorig jaar".

Ruyan vroeg: "Zijn er anderen met je meegekomen?"

"Nee, er zijn geen anderen meegekomen. Hoe is het om te komen?"

Ruyan zei: "Je bent al met anderen meegekomen."

Hij had zich niet laten kennen en opnieuw een weinig voor de hand liggende vraag gesteld: "Hoe is het om met anderen meegekomen te zijn?"

Toen had Ruyan in zijn handen geklapt en gezegd: "Er is iemand die veel praat."

Tot Ruyans verbazing was hij vervolgens op de ingeslagen weg verdergegaan en had hij opnieuw een vraag gesteld: "Als er niemand is die veel praat, hoe is het dan?"

Ruyan glimlachte en zei: "Ga zitten en drink een kopje thee."

Hij was trots geweest dat hij zich bij zulke ontmoetingen staande had weten te houden, maar hij had ook het gevoel gekregen dat er voor hem verder niet veel meer te leren viel in China. De leraren die hij opzocht, lieten hem vaak in het ongewisse ten aanzien van hun bedoelingen, door op onverwachte en ongepaste momenten een vuist in de lucht te steken, of een vliegenmepper, of ze begonnen te schreeuwen of met een stok te slaan. Maar vlak voordat hij de thuisreis aanvaardde, zei een monnik tegen hem: "De enige in het uitgestrekte Chinese rijk die je echt iets kan leren, is de oude Rujing. Hij is vriendelijk en eenvoudig van voorkomen, en immuun voor de verleiding van

trots en vleierij. Maar bovenal is hij onbuigzaam als een oude boom waar het het belang van meditatie betreft. Zelf mediteert hij tot elf uur in de avond en staat de volgende ochtend om drie uur alweer op om zijn meditatiepraktijk te hervatten.”

Het kostte Dogen uiteindelijk een heel jaar om Rujing te vinden, vlak nadat die de nieuwe abt van het T'ien-t'ungklooster op de berg Tiantong was geworden. Ondanks het feit dat meester Rujing bekend stond als een strenge leraar, schreef hij hem een brief waarin hij hem smeekte om bij hem in de leer te mogen. Op de een of andere manier was de abt al op de hoogte geweest van zijn missie. Rujing schreef terug: “Dogen, je kunt van nu af aan, zonder vooraf om toestemming te vragen, dag en nacht bij me terecht met je vragen. Maak je niet druk om formaliteiten, we zullen als vader en zoon zijn.”

Toen hij zijn intrek in het klooster nam, was het pas een paar jaar oud. Alles eraan beviel hem, en hij had zich ter plekke voorgenomen ooit zelf zo'n klooster te laten bouwen volgens de principes van Rujing. Hij zou het hele kloosterleven laten verlopen volgens vaste regels en rituelen, zodat alle monniken zouden weten wanneer en hoe ze de meditatiezaal zouden mogen betreden, hoe ze moesten buigen, gaan zitten, eten, hun tanden poetsen en naar de w.c. gaan. Iedere handeling van de monniken zou voorgeschreven en heilig zijn, zodat ze zo weinig mogelijk afgeleid zouden worden van het doel van hun studie. Zover is het nog niet, maar de plannen en de tekeningen voor een nieuw klooster heeft hij al klaar. Het is hem alleen nog niet gelukt om fondsen voor de bouw te werven.

Het kloosterleven in China was voor hem als buitenlander niet makkelijk geweest. Kort nadat hij zijn intrek in het T'ien-t'ungklooster had genomen, moest hij vernemen

dat Myozen, zijn vriend en leraar die hem acht jaar onder-richt had gegeven en met hem was meegereisd naar China, was overleden op de zevententwintigste dag van die maand. De monniken en priesters spraken vaak in raadsels, zeker voor iemand die de taal nog niet goed machtig was, en waren nauwelijks in staat hem te troosten. Maar met veel geduld had meester Rujing hem wegwijzen te maken in het kloosterleven, en uiteindelijk ook in zijn eigen ziel. Zonder hem, weet hij, zou hij niet degene geweest zijn die hij nu is. Hij ziet de meditatiezaal in het T'ien-t'ungklooster weer voor zich, en het moment waarop Rujing de juiste woorden op het juiste moment sprak: "Zen beoefenen is het loslaten van geest en lichaam. Het is niet van wezenlijk belang om wierook te branden, buigingen te maken, de namen van Boeddha uit te spreken, boete te doen of de geschriften te lezen. Mediteer met heel je hart en ziel, dan volgt de rest vanzelf." Het was alsof hij een loodzware last van zijn schouders voelde glijden toen hij die woorden uitgesproken hoorde worden, een last die hij met zich mee had gedragen sinds de dag dat zijn moeder was gestorven. Hij werd overspoeld door een vloedgolf van licht, en zijn bestaan als individu loste op in het Niets waar hij zo vaak over had horen spreken. Diezelfde avond nog zocht hij Rujing op en bood hem een paar wierookstaafjes aan. De abt zei: "Waarom breng je me wierook?"

Zonder aarzelen had hij geantwoord: "Ik heb lichaam en geest losgelaten."

Rujing zei: "Je hebt lichaam en geest losgelaten. Waarachtig, lichaam en geest zijn losgelaten."

"Meester" had hij toen gezegd, "bevestig me niet zo makkelijk."

Rujing zei: "Ik bevestig je niet zomaar."

“Wat is ‘me niet zomaar bevestigen’?”

“Ik zie dat je je dagelijkse beslommeringen opzij hebt gezet en niet meer bezig bent met ontwaakt of niet-ontwaakt zijn, noch met enig idee omtrent lichaam en geest. Dat is het loslaten van lichaam en geest.”

Dat was de werkelijke bevestiging geweest die hij had gezocht. Hij was opgestaan, had een diepe buiging gemaakt en zich toen omgedraaid. Voordat hij de deur van de kamer had bereikt, had Rujing hem nog één ding toegevoegd: “Het loslaten is losgelaten.”

Na thuiskomst in Japan was men hem niet meer Dogen Kigen gaan noemen, maar Meester Dogen. Het verhaal over zijn verlichting in China had zich razendsnel verspreid, en vanaf die tijd zijn er vele poorten voor hem opengegaan die eerder gesloten waren gebleven.

Niemand is hij ooit dankbaarder geweest dan Rujing, die hem korte tijd later benoemde tot de eenenvijftigste Chinese dharmameester in de lijn van opvolging, en de eerste Japanse. Rujings woorden hadden hem duidelijk gemaakt dat nog niet het kleinste deeltje van zijn lichaam hem toebehoort. Rujing had hem thuis laten komen in iets wat tijdloos en onwankelbaar is, het huidige moment, het enige moment dat er is. Nu begrijpt hij dat het samenvalt met zijn eigen aanwezigheid. Nu ziet hij dat hij dat moment is.

Eenmaal terug op zijn eigen kamer gooit hij de laatste stukken hout in de stoof, neemt het penseel ter hand en begint te schrijven.

Dat de mens tijd is, is onmiskenbaar zo. Je moet accepteren dat er in deze wereld miljoenen objecten zijn en dat ze ieder op zich de hele wereld zijn. Als je tot die slotsom komt, ga je ook zien dat ieder object, ieder levend

wezen, het geheel is, ook al realiseert het zich dat niet. Omdat er geen andere tijd bestaat dan deze, vormt iedere manifestatie van Zijn-tijd het geheel van de tijd: iedere grashalm, ja, ieder object is tijd. Ieder punt in de tijd bevat ieder levend wezen en iedere wereld.

Het is van essentieel belang om stil te staan bij de vraag of er levende wezens of werelden denkbaar zijn die geen onderdeel uitmaken van dit moment. Op zeker ogenblik waadde ik door de rivier, en op zeker moment liep ik de berg over. Toen ik de berg beklom en de rivier overstak, was ik tijd. De tijd maakt onlosmakelijk deel van me uit. Ik heb altijd bestaan: de tijd kan me niet verlaten. Als de tijd niet beschouwd wordt als een verschijnsel dat eb't en vloedt, is de tijd dat ik de berg beklom het heden van Zijn-tijd. Als de tijd niet gezien wordt als een komen en gaan, is dit moment de absolute tijd voor mij. Ervoer ik, op het moment dat ik de berg beklom en de rivier overstak, niet de tijd die ik nu ben, in dit gebouw? De tijd is nooit voorbij gegaan.

In de uren die volgen, vloeien de woorden onophoudelijk uit zijn penseel op het papier, in een stroom van diep inzicht in de werkelijkheid van zijn bestaan. Niet als abt of als monnik, niet eens als de mens Dogen, maar als het on-aantastbare, levende principe dat voorbijgaat aan de tijd, en daarmee aan leven en dood. De twijfels die hem er altijd van weerhouden hebben om zijn denkbeelden over tijd en leven en dood op schrift te stellen, zijn verdwenen. Hoe kon hij ooit gedacht hebben dat zijn leven te onderscheiden zou zijn van het leven zelf?

Aan het eind van de dag, als het licht van de olielamp begint te flikkeren en bijna dooft, schrijft hij zijn laatste woorden.

De tijd vliegt, maar vliegt niet weg. Dit ogenblik, dat alle tijden bevat, is tijdloos. En de tijd staat ook niet los van degene die hem ervaart. Mijn Zijn-tijd lijkt voorbij te gaan, maar het is het nu: de tijd is het zelf. De tijd stroomt in het 'ik', en het 'ik' doet de tijd stromen. Meester Seigen is tijd, Obaku is tijd, Kosei is tijd, Sekito is tijd. Al deze meesters, ook al zijn ze al lang geleden heengegaan, bestaan nog immer in de tijdloosheid van de tijd. Alles wat wordt ervaren, is tegelijkertijd tijdelijk en tijdloos.

Dan staat hij op en legt zijn schrijfspullen terug in de kast. Hij rolt de vellen papier die hij heeft volgeschreven op, doet er een rood lint om en bergt ze op in de ladenkast waar hij al zijn teksten in bewaart. In afwachting van het moment waarop de kok op de deur zal kloppen kijkt hij naar buiten. Het is opgehouden met sneeuwen. In de schemering ziet hij ergens in het dichte wolkendek een stukje blauwe lucht tevoorschijn komen. Langs de bosrand loopt een ree, op zoek naar eten. In de kamer en in Dogen zelf daalt de witte stilte neer van de winter, die vandaag begonnen is. De angst die aan het sterfbed van zijn moeder deel van hemzelf was geworden en hem iedere dag heeft vergezeld, is niet opgewassen tegen de zuiverheid van het moment en verlaat de kamer, om nooit meer terug te keren.

Na twee weken zijn alle monniken weer terug van het winterreces. Ze hebben even mogen proeven van het familieleven dat ze achter zich hebben gelaten, maar nu verloopt hun leven weer strikt volgens de regels van het klooster. Toch constateert Dogen dat de discipline van de monniken verslapt is. Heeft hun verblijf in de wereld